

ПОЛИТИЧЕСКИЯТ РАЗКОЛ – НЕРЕШИМАТА ДИЛЕМА НА ТРЕТАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА

Александър Димитров*

Увод

По въпросите на модерната българска държава творят стотици автори. През изминалите 140 години българската наука изследва в детайли цялостното развитие и историческа съдба на България от Освобождението до днес. Почти няма неизследван въпрос или незасегната тема. Това, което си струва да направим днес, е нуждата от анализ на процесите, които имат актуално значение за развитието ни като нация днес, като използваме комбинираните усилия на различни научни направления. По наше мнение въпросът за политическия разкол е важен и следва да бъде разглеждан като важен фактор, който пречи на нормалното развитие, особено що се отнася до съвременните национални държави, или съществува като латентно напрежение, което заплашва да се превърне в тежка политическа криза при определени, често непредвидими обстоятелства. Изминалите почти 30 години на политически и икономически преход в България показва, че един от подценяваните фактори е именно политическият разкол в българското общество. Обстоятелство, което продължаваме да пренебрегваме, състояние, което различните политически сили операционализират за ежедневна или предизборна употреба, без да си дават ясна сметка за неговата дълбоко ерозираща и деструктурираща природа, водеща българското общество към атомизиране и загуба на национална принадлежност.

На първо място, като стъпваме на вече проведени исторически анализи и чрез допълнителен контекстуален анализ, трябва ясно да се определи понятието политически разкол в сравнителен план с други сродни понятия. На следващ етап с едно внимателно проведено кабинетно проучване да се потвърди и изследва политическата дилема пред едно държавно управление, която политическият разкол сам по себе си представлява. Разколът е способен да навреди трайно и устойчиво на обществото в рамките на една национална държава. Неговото преодоляване следва да се превърща в главна цел за новоустановената власт, но това често се пренебрегва. В резултат

* Александър Димитров, главен асистент, доктор, катедра „Политология“, email: a_dimitrov@unwe.bg

проблемите, предизвикани от политическият разкол, остават заглушени, но неразрешени и са постоянна заплаха за политическия интегритет на обществото и държавата.

Изложение

Що е политически разкол?

Политическият разкол е явление, чиято трайност, дълбочина и значимост върху актуалните политически процеси често се подценява. Това налага неговото ясно прецизиране. От философска гледна точка разколът се възприема като „скъсване“ на статуквото, „счупване“ на системата, което от леви-чарска гледна точка се характеризира с революция, а практиката е показала, че често се превръща в гражданска война (Rosenfield, 2018). Значението на ситуацията – „достигане до разкол“, често се бърка или неправилно се замества с други явления или термини. Такъв е примерът с понятието „кливидж“, ясно обозначен термин в политическите науки и социологията, върху чието въвеждане и прецизиране работят знаменитите Сеймор Липсет и Стейн Рокан, а по-късно Питър Майер, Кенет Джанда и др. Най-общо това са трайно установени разграничения, съществуващи в конкретно време и пространство на обществено развитие (или на конкретно взето общество); такива разграничения има по демографски (възраст, раса), класов (образование, благосъстояние), обществени нагласи и лични свободи (граждански права, религия, собственост, преразпределение и др.), партиен (леви, десни, монархисти, либерали, социалисти) и други признаци (Janda, 2018).

Разколът не следва да се възприема и просто като политическо противоречие. В ежедневието на политиката разногласията между политическите сили са нещо обичайно. Най-често политическите противоречия са здравословно за демокрацията явление. Обикновено те са продиктувани от идеологически различия и тогава имат по-сериозен и категоричен характер. За съжаление в съвременната политика, особено като се вземе предвид намаляващата роля на идеологията за много от политически отговорните лица, противоречията са плод на моментно противопоставяне, сблъсък на интереси, или на конюнктурно разделение, продиктувано от променящите се външни и вътрешни обстоятелства (политически, икономически, социални и т.н.).

Политическият разкол не следва да се бърка и с термина схизма. По същество схизмата е вътрешно организационно разделение, разграничение, продиктувано от принципи различия. В по-тесен смисъл под схизма е прието да се разбира разкол в църковния съюз и единство: 1) това е актът на скъсване (отделяне) на един вярващ, свързан дотогава със социалната организация на църквата и чрез която е част от мистичното тяло на Христа или

2) или състоянието на отчуждение и разделение, резултат от акта на скъсване (Forget, 1912). Схизмата като форма на разкол се е доказала като трайно и устойчиво явление, което само потвърждава допускането, че политическият разкол също може да притежава тези характеристики и да доведе до сходни последици в структурата на обществото (подобно на наблюдаваното в общата християнска общност през XI век).

Ясното разграничаване на термините, особено от политическа гледна точка, е критично за авторската теза. В случаят под политически разкол ще разбираме дълбоко и трайно разделение на нацията (и/или на държавните конституенти). В този смисъл политическият разкол преминава отвъд класовите, идеологически разделения и се очертава като поколенчески устойчиво явление. Тъй като засяга и обхваща цялото общество, политическият разкол се запазва дори след системни промени и засяга тяхното качествено и пълноценно осъществяване. Това не трябва да изненадва, защото разколът се явява последна и най-радикална фаза на вътрешнополитическото противопоставяне, която завършва с толкова категорично разделение на общественото цяло, че двете (или повече) новообразувани части се самоусещат като напълно независими, нямащи нищо общо обществени единици, като се подминава дори етническа, родова и народностна принадлежност.

Опит за типологизация

Вече подчертахме, че политическият разкол се явява крайната фаза на едно радикализирано противопоставяне, което се изостря до фанатизъм, но то бива породено или предизвикано от различни фактори, които разграничават различните видове разколи и по този начин оформят определен вид типологизация.

Първият тип политически разкол можем да наречем системен. При него отделните конституенти на нацията, или определени значими групи от обществото, напълно се разминават по отношение на бъдещето развитие на държавата. Често на преден план излизат фундаментални въпроси, които касаят самата форма на държавата както по отношение на носителя на държавната власт и начина на нейното упражняване, така и по отношение на държавното устройство (Манолов, 2010); или разкол във вътрешнополитически план представлява разминаване по линията човешки права, граждански права и свободи и т.н. Често тези дебати застигат именно конфедеративни, или федерални държави, които са изправени пред определени политически, икономически и социални трансформации. Може би най-сериозен е примерът с Американската гражданска война. И до днес се води дебят около истинската причина за войната като се открояват три големи теми: желанието на Юга да запази робството, федералните данъци и правата на

щатите, главно правото на сецесия (Pierce, 2018). И трите причини са от критична важност за двете воюващи страни, но по-важното тук е, че в резултат на войната се установяват категорични разделителни линии между севера и юга, които дори днес почти 160 години по-късно не са преодоленни (въпреки че се е предполагало войната да ги приключи). Има автори, които твърдят, че Северът не само, че не е победил дългосрочно, но днес дори се поюжнячва (southernisation). Въпреки че това твърдение е крайно, не можем да не отбележим разликите север/юг, запазени до днес, по отношение на: доходи, образование, религия, престъпност, продължителност на живота и т.н. (Parker, 2016). Само, за да потвърдим значението на разкола (приключил с гражданска война), ще цитираме данни на едно от забележителните изследвания по случай 150 години от войната. Към 2011 година 56% от американците смятат, че Гражданската война все още е релевантна по отношение на американската политика и политически живот; 36% смятат, че трябва да се почитат героите на Юга, докато 49% смятат, че това е неправилно; 48% от анкетираните смятат, че войната се е водила заради правата на щатите, а 38% заради робството (PRC, 2011). Направеното изследване, а и проучванията до момента ясно показват, че в много отношения разколът от средата на XIX век все още има определени негативни ефекти, които все още не са преодоленни и които стояха в основата на много от гражданските неподчинения през 2014-2015, от които най-известни останаха тези във Фъргюсън, Ню Йорк, Оукланд и др.

На следващо място идват политическите разколи, станали много често срещано явление в първата половина на XX век. Можем да ги наречем идеологически, защото протичат в контекста на идеологическото противопоставяне на политическите сили (главно в унитарните държави) и които в крайна сметка рефлектират върху цялата политическа система). Това е може би най-опасната форма на политически разкол, защото е с най-голямо и дълго натрупване на напрежение. Класически примери в това отношение са България и Испания. В България разколът най-общо започва с превратът от 9 юни 1923 година и приключва с окончателното разцепление на нацията след края на Народния съд към април 1945 г. Куманов (2008) ясно проследява това явление на противопоставяне в българското общество като започва от тежките последици за България след Първата световна война, разривът във взаимоотношенията между комунисти и земеделци от септември 1922, неуспешната акция на Конституционния блок и решението на десницата да завземе властта чрез политически преврат. Натрупването на „критична маса“ [1] стига до взрив след категоричната изборна победа на земеделците на парламентарните избори от 1923 и свалянето на новото правителство 40 дни по-късно, последвано и от убийството на министър-председателя Александър Стамболийски, кървавото потушаване на Септемврийското въстание

отваря още повече разривът, но вече не само между политическите партии, а и в рамките на самото общество, обявяването на БКП (т. с.) извън закона де факто узаконява това състояние (Куманов, 2008, стр. 334-338). Опитите за ново легализиране на левицата са неуспешни, а репресиите се засилват. Започва т.нар. „бял терор“, на който скоро се отговаря с „червен терор“, междувременно се задълбочават и противоречията между различните управляващи формации в периода до 1934. Поредният преврат от 19 май 1934 окончателно дискредитира политическата класа, отговаряща за съдбините на страната, което позволява на Борис III да наложи безпартиен режим през 1935. В създадената обстановка политическият диалог е невъзможен, а избухналата Втора световна война прокарва още една остра разделителна линия по оста фашизъм-комунизъм и предполага окончателния обществен разрив, който ще дойде с Народния съд и неговите присъди в периода 1944-1945 [2].

Подобна е ситуацията и в Испания. Политическият разкол е почти невидим в началото. Започва с управлението на Алфонсо XIII, когато Испания губи последните си колонии в Новия свят, продължава с определен икономически възход и неутралитет през ПСВ. След края на войната се задълбочават значително социалните и политически противоречия, което кара монархът да обмисля укротяване на напрежението чрез военна диктатура. Именно през септември 1923 се осъществява и превратът на генерал Примо де Ривера и обявяването му като глава на новото правителство. Властването на военното управление се проваля в стремежа си да умиротвори страната. Разделението в испанското общество става още по-голямо, което ще доведе до провъзгласяването на Втората република през 1931 и ще струва короната на Алфонсо XIII. Периодът до 1936 също не е спокоен и протича в противоречия сред различните леви сили от републиканската коалиция (включително и едно въстание от 1934), създава се испанската фаланга от 1933, а противоречията по оста фашизъм/комунизъм стават невъзможни за примиряване. Този относително мирен период (1931-1936) приключва с преврата на ген. Франсиско Франко и избухването на испанската гражданска война. Един конфликт, който ще продължи три години, ще коства над милион жертви от двете страни, ще привлече във военните действия Германия, Италия, Португалия, Интернационалните бригади и накрая ще приключи с установяването на авторитарния Франкистки режим, който в крайна сметка окончателно ще раздели испанският народ и чиито последици за обществено-политическият живот все още не са преодоляни (Баева, 2017, стр. 9-12).

На трето място са разколите, които протичат на базата на определено политико-географско декомунизиране на нацията като в общия случай става въпрос за вътрешни етно-национални конфликти. Примери за тази форма на политически разкол има предостатъчно, особено в Африка и Азия, но

печални примери откриваме и в Европа. В общи линии етно-националните разколи рядко се случват заради невъзможност от мирно съжителство между различните етноси в рамките на дадена държава. Дори в най-интензивните и кървави противопоставяния – в Кения (2007-2008) загинаха стотици и бяха разселени стотици хиляди; в Руанда конфликтът между хутите и тутсите доведе до гражданска война (1990-1994) и до последващ геноцид; конфликтът в Гана (1994-1995) и др. (Aapengnuo, 2010). Остава въпросът доколко етническото напрежение е на реална расова основа и доколко е плод на политическа манипулация и средство за насаждане на страх и омраза, които да подкопаят политическата стабилност и да улеснят вземането на властта. Същите обстоятелства се запазват и при конфликтите в района на Кавказ, и при разпадането на Югославия, и по отношение на турско-кюрдския конфликт, а и в по-мек вариант при формирането на Белгия след революцията от 1830 г. Остротата на конфликта се получава при невъзможност от съвместно политическо съществуване, при което основен мотив за мобилизация и сплотяване е етническият (родов, племенен, народностен) признак. В този случай политическият конфликт се етнизира като основното деление в обществото по оста свои/чужди стъпва на расова (етническа) основа. Това способства за емоционализиране на конфликта, при което политическият разкол се задълбочава до крайност и придобива екстремни форми (като правото на кръвта се издига в култ).

Четвъртият вариант на политически разкол се случва при наличието на религиозни войни. В периода от XVI до XVIII век европейските държави са раздирани от подобен род конфликти. Франция, Свещената римска империя, Фландрия като част от Испания, Англия, Шотландия и Ирландия, в оспорваните между Русия, Швеция и Полша територии и т.н. (Palaver, Rudolph and Regensburger, 2016). В по-ново време изглежда религиозните конфликти във вътрешен план не са толкова мощна форма на разделение както в миналото. Разпадането на Югославия, конфликтът между шиити и сунити в Близкия изток, както и възраждането на християнския фундаментализъм в Европа, подсказват, че това може би не е съвсем вярно и тепърва ще бъдем свидетели на национално разцепление в редица държави, базирано на религиозни противоречия.

Българският случай

Тази кратка типологизация на причините, които водят до политически разкол, не променя техният характер като устойчиви и трайни състояния на нацията. Българският случай е особено показателен. На първо място историята и политическата практика потвърждават твърдението на автора, че един път случил се, политическият разкол „виси“ като политически про-

блем, без да може да бъде преодолян от редица различни като идеология, приоритети и капацитет управления. Разколът в българското общество не беше преодолян от монархията, с него не успя да се справи и народната република, демократичните промени и правителства също не постигнаха толкова важното помиряване в рамките на съвременната българска държава. Тази устойчивост е характерна и за други държави, като при тях дори има моменти, в които политическите противоречия, характеризиращи разкола, се завихрят с нова сила. В САЩ всяко споменаване на героите на Конфедерацията предизвиква протести, разногласия и политическо напрежение, като последните размирици бяха преди по-малко от две години през 2017 в Далас. В Испания темата за гражданската война е много чувствителна, като дебатът около мемориала на Франко беше едно от първите неща, които поднови новото правителство на Педро Санчес през 2018 година.

На второ място, устойчивостта на политическия разкол се потвърждава не само и спрямо различните форми на държавно управление, но и спрямо формите на държавно устройство. България е унитарна национална държава, Германия е национална федерална държава, Испания е мултинационална (полинационална) монархия, а САЩ е мултинационална федерална държава. Без значение каква е формата на държавно устройство стратегиите, които се предприемат за преодоляване на политическия разкол не сработват или сработват частично. Българската монархия не преодоля разкола, безпартийното правителство на Кьосеиванов не преодоля разрива, а го задълбочи, като Народният съд окончателно го фиксира. В рамките на Народна република България режимът потисна политическите противоречия и ефективно изолира от властта инакомислещите. Това е стратегията на минаващото време, чрез която се очаква противоречията да изтлеят от само себе си, стига на противната гледна точка да не се дава гласност и възможност да манифестира тезите си. Тази стратегия не сработи на нито едно място в Източна Европа, като с по-голяма или по-малък интензитет старите противоречия и обстоятелства избухнаха наново след промените, последвали падането на Берлинската стена. Още по-сериозен е примерът със САЩ, където век и половина по-късно разколът все още има своите политически измерения. Демократичният преход отвори друга възможност – прилагане на стратегията на разкаянието, прошката и помириенето. Особено в България, този подход се оказа крайно неуспешен, защото трябваше да загърби реториката комунизъм-антикомунизъм. Състояние, което се оказва твърде удобно за политическата класа. Това превърна разкаянието в неубедително, прошката в неприемлива и неискрена, а помириенето в несъстоятелно.

На трето място, устойчивостта на разкола се оказва стабилна дори и при опитите на различните държави да приложат множество подходи за преодоляване. Положителното икономическото развитие на страната не ликвидира

политическият разкол. Германия е добър пример за това, като делението на „оси-та“ и „веси-та“ (източни и западни германци) все още не е преодолян. Наливането на милиарди не спомогна за преодоляване на различията, а последната година показва, че политическото противопоставяне по тази линия се възражда. Генерирането на патриотична среда, възраждането на културни традиции и създаването на национални каузи също не проработи. В Българският случай почти всяко българско правителство е прибегвало до тази карта, като е желало, без значение от причините (конюнктурни, идеалистични или прагматични), обединение на нацията. Всеки един от държавните глави на прехода е опитвал и използвал същия инструмент в опит да се въплъти в конституционната си роля – тази на обединител на нацията. Въпреки употребата на множество подходи политическите разколи остават устойчиви.

Заклучение

Отговорът на въпроса „Защо политическият разкол остава непреодолян?“ следва да бъде прямо зададен, да се направи внимателен и честен анализ, като след това ще е възможно да се търси ефективен начин за справяне с това тежко политическо бреме. Във всички изследвани случаи на преден план излизат няколко зависимости, включително и при българския политически разкол, които са ключови както за устойчивостта, така и за преодоляването на разрива. Те са както следва:

Първо, политическите лица (без значение на историческото време), общественици, културни дейци и популярни изследователи подценяват дълбочината на разрива, който обхваща обществото. Неговото истинско естество се пропуска, което пречи за взимането на навременни мерки за преодоляването му. Този първоначален пропуск и преследването на краткосрочни политически интереси води до натрупването на критична доза конфликтност. Понякога този процес е латентен (невидим) и протича бавно, почти незабележимо. Смятало се е, че гражданската война в САЩ ще продължи само една година, но продължава пет и води до пълното опустошение на южните щати. Победителите бързо се опитват да наложат волята си, не се обръща внимание върху протестите на победените (в много случаи основателни), възстановяването се проточва, възниква още по-дълбоки противоречия между общностите, живеещи на юг, спрямо тези, които живеят на север. По същият начин Октомврийската революция е трябвало да доведе до бързо реформиране и трансформиране на царска Русия, но само гражданската война продължава близо 5 години. Такъв е случаят и с България, където политическият разрив продължава цели 20 години. При всички случаи видимо (или невидимо) е разделен елитът, електоратите, обществото, културните дейци

и общественици. Ако към различните ситуации приложим индикаторите на така популярния днес Индекс на нестабилните (провалените) държави ще заключим, че самите условия на политическа борба са ерозирали във опасно висока степен.

Второ, при обществата в преход (без значение от периода) не сработиха по никакъв начин призивите за помирение и национално обединение. Думите не се превръщат в дела. Тази „празна“ реторика не сработи в Испания, България и др. Няма да проработи и в Италия, където последните парламентарни избори категорично показаха пълното отхвърляне на традиционната политическа класа. Ход към помирение щеше да е реализиране на необходимото усилие по създаването на обединяваща и отговорна национална доктрина. В България това все още не се случва, такава беше ситуацията и в Руската федерация през деветдесетте, подобна беше и ситуацията при разпадането на Югославия, което днес рефлектира върху състоянието на модерната сръбска държава.

Трето, политическата култура се оказва дефицитен ресурс. Този факт най-ярко се открояваше в държавите от Латинска Америка и от Източна Европа. По този начин обществата в преход не успяха да изградят една просветена, компетентна и отговорна политическа класа, което в крайна сметка направи цели общества заложници на партийни интриги, политическа безотговорност и ограничен хоризонт по важните за нацията въпроси. В българският случай точно този проблем е специално изследван. До подобно заключение стига и Митев (2011), като дори формулира и Закон за постоянната недостатъчност в българската политика. Обикновено определени просветени кръгове се нагърбват със задачата да спрат тази негативна тенденция и дадат на обществото съпротивителни сили, чрез което да се подобри политическият климат и да се създадат условия за преодоляване на политическия разкол. Липсата на такова просветено малцинство обрича дадено общество на непрекъснато завръщане към обстоятелствата и причините на разрива, което в крайна сметка ограничава цялостното развитие на нацията.

Бележки:

[1] „Критична маса“ е термин, който се използва във физиката и свързан с минималното количество материал, след което започва ядрен разпад. В социалните науки се използва като наблюдавано натрупване на условия, действия и събития, след което в обществото настъпва „социален взрив“.

[2] Народният съд не е изолирано българско събитие, а е следвоенно явление в цяла Европа.

Референции:

Баева, И. (2017), „Испанската гражданска война (1936–1939) – идеологическа битка по пътя към Втората световна война“, в Мизов, М., Испанската гражданска война – историческа памет, поуки и съвременни реалности, ЦИПИ, С., с. 7-15

(Baeva, I. 2017, Ispanskata grazhdanska voina (1936-1939) – ideologicheska bitka po patia kam Vtorata svetovna voina, v Mizov, M., Ispanskata grazhdanska voina – istoricheska pamet, pouki I savremenni realnosti, CIPI, S., s. 7-15)

Митев, Тр. (2011), Българска политическа дефектология, ИК на УНСС, С.

(Mitev, Tr. 2011, Balgarsakata politicheska defektologia, IK na UNSS, S.)

Aapengnuo, Cl. (2010), “Misinterpreting Ethnic Conflicts in Africa”, Africa Security Brief, No. 4, April 2010, available at: <https://africacenter.org/wp-content/uploads/2016/06/ASB04EN-Misinterpreting-Ethnic-Conflicts-in-Africa.pdf> (accessed 20 Sept. 2018)

Janda, K. (2018), “Social Bases of Party Support. Lipset and Rokkan Reading”, in Home page of Kenneth Janda, available at: <http://janda.org/c24/Readings/Lipset&Rokkan/Lipset&Rokkan.htm> (accessed 17 Oct. 2018)

Forget, J. (1912), “Schism”, in The Catholic Encyclopedia, Robert Appleton Company, New York, available at: <http://www.newadvent.org/cathen/13529a.htm> (accessed 16 Dec. 2018)

Rosenfield, Ben, The Politics of Rupture, In: Left Voice, URL: <http://www.left-voice.org/The-Politics-of-Rupture>, (accessed 17 Oct. 2018)

Palaver, W., Rudolph, H. and Regensburger, D. (2016), The European Wars of Religion An Interdisciplinary Reassessment of Sources, Interpretations, and Myths, Routledge, New York, NY

ПОЛИТИЧЕСКИЯТ РАЗКОЛ – НЕРЕШИМАТА ДИЛЕМА НА ТРЕТАТА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА

Резюме

Политическите и икономически проблеми и предизвикателства, с които се сблъсква Третата българска държава продължават вече 140 години. Такъв е проблемът за политическия разкол, обхванал България в годините преди и непосредствено след Втората световна война. Неговият генезис, развитие и влияние върху нашето съвремие заслужават задълбочен политологичен анализ. В статията се изяснява понятието „политически разкол“, предложена е типологизация на явлението и е отделено специално внимание на противоречията, които поражда в български условия.

Ключови думи: политически разкол, криза, класа, идеология, революция, гражданска война

JEL: I31, N40, O57, H12

POLITICAL RUPTURE – THE UNSOLVABLE DILEMMA OF THE THIRD BULGARIAN STATE

Aleksandar Dimitrov*

Abstract

The political and economic problems and challenges faced by the Third Bulgarian State have been going on for 140 years. Such is the problem of the political rupture that has gripped Bulgaria in the years before and immediately after World War II. Its genesis, development and influence on our time deserve an in-depth political analysis. The article clarifies the notion of “political rupture”, the typology of the phenomenon is proposed and special attention is paid to the contradictions it generates in Bulgarian conditions

Key words: political rupture, crisis, conflict, ideology, revolution, civil war

JEL: I31, N40, O57, H12

* Aleksandar Dimitrov, Chief. Assist. Prof., PhD, Department of Political Science, email: a_dimitrov@unwe.bg